

A NEMZETI MELLÉKNÉV KELETKEZÉSE

NYÍRI ANTAL

1. Miután a *had* 1. 'nagycsalád', 2. 'szervezett fegyveres csapat, hadi nép', 3. 'háború' történetét kiegészítettem és összefoglaltam, (Nyelv és Irod. II, 103—117), *nemzet* szavunk történetével kezdtem foglalkozni. E szónak és származékainak számbavételekor azt láttam, hogy a *nemzeti* melléknév az ó- és a középmagyar nyelvben még nem volt meg, nem is lehetett meg, mert ekkor még nem voltak meg a társadalmi tudatban azok a fogalmak sem, melyeknek kifejezésére e szót bizonyos jelzős-szerkezetek előtagjaként majd használják.

2. A *nemzeti* mn. legkorábban — mint látni fogjuk — az 1770-es évek végéről adathozható. Ennek az az oka, hogy e szónak jelentkezése nyelvünkben a felvilágosodás eszméivel, a külső és a belső elnyomás elleni harccal, Schlözer és Herder jóslatával és a francia forradalommal, vagyis az alakulgató magyar nemzettel van kapcsolatban. A *nemzeti* mn. tehát a nyelvújítás korának az alkotása. Ennek ellenére nem esik szó róla sem a NyÚSz-ban, sem TOLNAI VILMOSnak a Nyelvújítás c. művében.

3. A *nemzeti* mn. első adatai a *nemzeti iskola* jelzős szerkezetben jelentkeznek. A *nemzeti iskola* 'nagyobb városi állami népiskola' (vö. FINÁCZY ERNŐ: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. II, 56, 188, 195)¹; létrejöttét az 1777-ben kiadott Ratio Educationisnak (ezután RE.) köszönheti. A nép fiainak oktatásában arra kell figyelniük, "...hogy azok, akiknek a természet nagyobb szellemi tehetséget juttatott, a felsőbb tanulmányaikra az alkalmas alapot a nép, vagyis *nemzeti iskolában* (= in scholis VERNACULIS, feu NATIONALIBUS) vessék meg" (Az 1777-iki Ratio Educationis, Ford.: Dr. Friml Aladár 1913., 38; latinul az eredeti RE. 11. lapján). A RE. azért nevezi ezt az iskolát *schola nationalis*-nak, mert a racionalizmus szellemében azt vallották e nevelési kódex szerzői, hogy az iskolai oktatás csak akkor lehet eredményes, ha a gyermekek megértik a magyarázatot, ez azonban csak az anyanyelven lehetséges (RE. 149:§ CIII. De vernaculis Linguis). Ezt vallják a magyar nyelv-művelés felvilágosodás korabeli sürgetői is, például Bessenyei György 1778-ban (Magyarság 6): „Minden nemzet a maga nyelvén lett tudós, de idegenen sohasem”. — Aranka György 1791. jan. 2-án: „Nem lehet egy nemzetnek világosodásra jutni semmiképpen, hanem csak a *nemzeti nyelv* útján” (JANCsó ELEMÉR: A Magyar Nyelv-művelő Társaság iratai. Bukarest, 1955, 94). Ez a két idézet is igazolja azt a megállapítást, hogy a XVIII. századbeli racionalizmus és a felvilá-

¹ Az 1806-i RE. Proemium VI. azt mondja: „... SCHOLAE VERNACVLAE, seu, vt iam vocant, NATIONALES in Pagis, Oppidis, et Vrbibus erunt erigendae...” Azonban, hogy a falusi iskolákat csakugyan nem hívták nemzeti iskoláknak, annak az is bizonyítéka, hogy a falusi iskolák számára írt ábécékben nincsen benne „a' *Nemzeti Iskoláknak* hasznokra” kifejezés, hanem csak az, hogy: „a... falusi iskoláknak hasznára...” (vö. PETRIK I, 3).

gosodás szorosan összefügg (vö. SZEKFÜ GYULA: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790—1848. Bp., 1926, 14). — A *schola nationalis*, magyarul *nemzeti iskola* vagy *oskola* 'nagyobb városok állami népiskolája' ennek az iskola-típusnak általában: elterjedt neve lett. Mint láttuk, az 1806-ban megjelent RE. (Proemium VI.) is mondja: „... SCHOLAE VERNACVLAE, seu, vt iam vocant, NATIONALES...”

Elsősorban a nemzeti iskolák számára írt magyar—német ábécék voltak terjesztői a *nemzeti iskola* fogalmának és nyelvi kifejezésének. De nehogy azt gondoljuk, hogy a nemzeti iskola az anyanyelvi oktatást szolgálta. A nemzeti iskola célja a műveltség anyanyelven való terjesztése mellett a németesítés volt, ezért mondta RÉVAI MIKLÓS 1790-ben erről „A magyar öltözet és a nyelv állandó fennmaradásért való ohajtozása egy buzgó hazafinak ... 1790” c. versében (idézi CSAPLÁR BENEDEK: Révai Miklós élete III, 1883, 227) a következőket:

Nemzeti Oskola! úgy vólt a lármája,
Átkozott találmány, sok rossznak a fája!
Általa a Magyar lészen mind Németté,
Hazánkat elnyelő kegyetlen nemzetté².

Ezért voltak a nemzeti iskolák számára írt ábécék kétnyelvűek: magyar—német, horvát—német, szlovák—német, román—német stb. nyelvűek.³ Az eredetileg németül írt ábécének magyarra fordításával RÉVAI MIKLÓST, a kiváló nyelvtudóst bízták meg (vö.: Fényfalvi Kardos Adorján, Versegi Ferenctnek motskolódásai ... Pest, 1806, 214), tehát tőle származik ezen ábécé címének magyar szövege is (Fényfalvi i. m. 214; PETRIK I, 3—4). Az Akadémiai Nagy Szótár (ezután NSz). anyaga 1780-ból ismeri az első ilyen ábécét: „ABC Könyvetske a' *Nemzeti Iskoláknak* hasznokra. ABC, oder Namenbüchlein zum Gebrauche der *National Schulen* in dem Königreiche Ungarn. Ofen ... MDCCLXXX.” (Idézi FINÁ CZY is, i. m. II, 284). RÉVAI MIKLÓS azonban közli (Fényfalvi Kardos Adorján, i. m. 214) Verner Jakab nagyváradi kerületi nemzeti iskolai inspektor írásbeli tanúságát, eszerint 1777-ben jelent meg először ez az ábécé. Hivatkozik erre BÁNÓ CZI JÓZSEF is (Révai Miklós élete és munkái. Bp., 1879, 57); FINÁ CZY ezt nem említi, nyilván kételkedik ezen ábécé ilyen korai megjelenésében. Mivel 1779-ben már volt horvát—német és szlavóniai—német ábécé (PETRIK I, 4), kellett lennie ekkor már magyar—német ábécének is, és ez RÉVAI Ábécéjének 1777-i első kiadását valószínűsíti. Támogatja ezt az is, hogy FINÁ CZY is idézi 1779-ből RÉVAI-nak „Az ékes írásnak a *nemzeti iskolákra* alkalmaztatott eleji” c. munkáját (i. m. II, 285), bár RÉVAI (Fényfalvi Kardos A., i. m. 214), illetve Verner Jakab szerint ez 1778-ban jelent meg először: „Edita Budae primum anno 1778, postea saepius ...” (i. h. Ny. A. kiemelése); SZINNYEI szerint ennek újabb kiadásai: 1779., 1780., 1781., 1782., 1790., 1791., 1802., 1846. (MI. XI, 861). Ezekhez csatlakozik még ugyancsak RÉVAI-tól „A magyar nyelvnek helyes írása és kimondása felől kettős tanúság avagy orthográfia. A *nemzeti iskolák* számára, Nagykirály, 1778., Buda, 1780., 1781., 1782., 1790., 1793., 1795., 1798., 1807. és 1811., továbbá: „A mezei gazdaságnak folytatásáru l a magyar hazának, és ehhez kapcsoltatott vidék tartományoknak *nemzeti iskolái* módjához alkalmaztatott tanúságok.” Buda, 1780., névtelenül u. ott, 1792. (SZINNYEI: MI. XI, 861—

² Talán ez is egyik oka annak, hogy Révai Miklós a *nemzeti* melléknevet alig használta.

³ Vö. SZEKFÜ is: i. m. 58.

862). Ha hozzá vesszük mindehhez, hogy RÉVAI fenti ábécéjének a Széchényi Könyvtárban megvannak az 1782., 1785., 1807., 1816., 1822., 1823. évi kiadásai, a Somogyi Könyvtárban Szegeden az 1788-i kiadása (ezen ábécé egyéb kiadásaira vö. PETRIK I, 3—4), nyilvánvalóvá válik, hogy ez a három könyv: az „ABC Könyvetske a' *Nemzeti Iskoláknak* hasznokra ...”, „Az ékes írásnak a *nemzeti iskolákra* alkalmaztatott eleji” meg „A magyar nyelvnek helyesírása és kimondása felől kettős tanúság... *A nemzeti iskolák számára*” a maga korában a legtöbbször kiadott könyv lehetett, széles körökben ismerték, és így alkalmas volt a *nemzeti* melléknévnek országszerte való megismertetésére, elterjesztésére. Ezek alapján nagyon valószínűnek látszik, hogy a *nemzeti* melléknevet RÉVAI MIKLÓS alkotta meg a már meglevő -i melléknévképzős szavak analógiájára a *nemzeti iskola* vagy *oskola* jelzős szerkezetben, és ez az 1777-i RE. *schola nationalis* meg a német *National-Schule(n)* tükörfifejezése. Annak ellenére, hogy a *nemzeti iskola* kifejezést RÉVAI alkotta meg, leginkább csak tankönyvekben használta, mert — mint láttuk — a *nemzeti iskola* a németesítést is szolgálta. 1805-ből tudom idézni tőle a *hazai nyelv* mellett a *nemzeti tanúság*-ot: „Ha elbeszélőképen szóllunk a' Magyar deákságról, első tárgyunk benne a' *hazai nyelv*: hogy mi eredetű, mi tulajdonságú, menyynyire emelkedett, vagy esett, a' *nemzeti tanúság* mellett” (A' magyar deáki történet. Bp., 1805. RMK. 29:11).

Későbbi idetartozó adatok: 1786: „Kazintzi Kazintzi Ferentz Úr, a' múltt héten publikáltatott a' magyar Kancellárián mint a' Kassai Járásbéli *nemzeti iskoláknak* Királyi Inspectorá” (Magy. Hírmondó 609. NSz.); 1789: „Ó-Budán a' *Nemzeti Oskola* számára edgy épület-építettett” (Magyar Kurir 832. NSz.); 1789: „Hubert József *nemzeti iskolai* tanítóhoz Tokajban” (Kaz. Lev. I, 451. NSz.); 1789. aug. 8.: „a *Nationalis oskola*” (Szalay Sámuel Kazinczynak; Kaz. Lev. I.); 1794: „a' *Nemzeti Iskolában*” (Böjthi A.: Magy. Nyelv. Az olvasóhoz. NSz.); 1799: „*Nemzeti oskola* az egész megyében nintsen” (Vályi A., Magy. Orsz. III, 541. NSz.) stb.

4. 1777—1785 között a *nemzeti* melléknévnek csak *nemzeti iskola*, *nemzeti iskolák* vagy *oskolák* jelzős szerkezeteiről tudok. Bessenyeinek azon 1778—1781 közötti munkáiban (Magyarság 1778; A holmi 1779; Magyar néző 1779; Jámbor szándék 1781), melyekben várhatnánk a *nemzeti nyelv* kifejezést, nincsen meg, de nem találom Bessenyeinél a *nemzeti* mn. más jelzős kifejezéseit sem. A *nemzeti nyelv* megközelítő fogalma és nyelvi kifejezése Bessenyei itt említett munkáiban: „... a *maga anyanyelvét* felejteti”, „... a *maga nyelvén* lett tudós ...”, „... a *maga született nyelvébe* a mély tudományokat általtenni ...”, „... a *magyarságot* elfelejteni ...”, „... a *magyarságot* emelni ...”, „... kik *hazájok nyelvét* tudják” (Magyarság.), „... *nemzetiünk nyelvének* elfelejtését ...”, „... a *maga anyanyelvét* megvetvén ...” (A holmi), „... *született nyelvének* kiszélesítésén és pallérozásán igyekezzék”, „A tudományok és kézi mesterségek előmenetelének tehát bizonyos megismertető jele minden országban a *született nyelvnek* állapota” (Jámbor szándék)-féle megnyilatkozásokban szemlélhetők. — Összhangban van ezzel a nyelvi ténnyel az is, hogy Baróti Szabó Dávid Kisded Szó-tárának első, 1784-beli kiadásában nincs meg a *nemzeti szó*, de az 1792-ből való második kiadásban (157) már ott van a *Nemzet* címszó alatt: „*Nemzeti bellyeg, nationalis character. Nemzeti erkölts, ruha, szokás, nyelv, törvény*” (NSz.). Ennek látszólag ellentmond az, hogy CSÁSZÁR ELEMÉR (Deákos költők 85) és utána a „Szöveggyűjtemény a felvilágosodás és reformkorszak irodalmából I. rész” (Tankönyvkiadó Bp., 1952., 229) szerint már 1777-ben van

nemzeti nyelved kifejezés. Barótinak „A magyar ifjúsághoz” c. 1777-ben kiadott versének első sorában, mégpedig így: —————

Serkenj fel, magyar ifjúság! im, *nemzeti nyelved*,
Egy szép nemzetnek bélyege, veszni siet.

Ez azonban tévedés. Barótinak 1777-ben „A Magyar Ifjúsághoz” c. versében (Új mértékre vett külömb verseknek három könyvei. 216—218) nincsenek meg a fenti sorok; nincsen benne az 1786-ban (Kassa) megjelent „Vers-Koszorú” II. szakaszában levő „A Magyar Ifjúsághoz” (113) c. versében sem, mely az 1777-ben megjelenttől csak néhány szóban különbözik. A fenti sorok Barótinak az 1802-ben Komáromban kiadott „Meg-jobbított, 's bővített költeményes munkái III. kötetében (94) levő „A Magyar Ifjúsághoz” c. verse rövid változatának első két sora:

Serkenny-fel, Magyar Ifjúság! im *Nemzeti Nyelved*,
Egy szép Nemzetnek bélyege, veszni siet.

De ez 25 évvel későbbi időből való mint ahogy CSÁSZÁR ELEMÉR és a Szöveggyűjtemény jelzi.

Nem találtam meg a *nemzeti* melléknevet Révainak „A magyar alagyáknak I. könyvek” (Nagykároly, 1778), „A magyar költeményes gyűjtemény 1786. esztendőben” (Győr, 1786), „Révai Miklós' elegyes versei” (Pozsony, 1787) c. műveiben sem. Ennek a nemzeti iskolák németesítő célzatán kívül (vö. Révai fenti versrészletével a nemzeti oskolákról) az is oka lehet, hogy a rendek a *nationalis lingua*-n a latint értették (vö. SZEKFÜ, i. m. 32., uo. lapalji jegyzetben vannak adatok reá).

Támogatja ezt HORVÁTH JÁNOSnak, a magyarországi latinság szakavatott kutatójának az a hozzám intézett levélbeli közleménye is (szívességét hálásan köszönöm), hogy a *nationalis* szó a hazai latinságban 1526-ig biztosan nem fordul elő, s e latin szónak első általa ismert kifejezése 1703-ból való: *nationalis camera* = *Fiscus Regni* (Rákóczi Ferenc: *Manifestum*; EPERJESSY—JUHÁSZ: *Szemelvények a magyar történelem latin nyelvű kútfőiből*. Bp., 1935., p. 87), tehát a *nationalis* jelentése itt és még későbbi adatokban is nyilván 'országos', amint ezt HORVÁTH JÁNOS is jelzi levelében.

Ezzel összhangban van az is, hogy az MTA NSz.-ának anyagában a *nemzeti* melléknévvvel alkotott egyéb jelzős kifejezésekre a legrégibb adatok csak 1786-tól találhatók, bár ennek oka lehet a NSz. hiányos anyaga is a régibb időből; 1786: „... *nemzeti Ruhájában* ...” (Magyar Hírmondó 318), aztán 1789-ből: „... 3000 *nemzeti katonákat*...” (M. Kurir 1301), szintén 1789-ből: „... a' *Nemzeti Nyelv ügye* ...” (Földi Jánostól. Kaz. Lev. I, 503; mind a három a NSz. anyagából).

Mégis, aligha lehet a véletlen dolga az, hogy a *nemzeti iskola* 1777-től vagy 1778-tól gyakran szereplő jelzős kifejezései mellett 1786-ból tudom idézni először a *nemzeti* mn. más jelzős kifejezését mégpedig a fenti 1786: „... *nemzeti Ruhájában*...” (M. Hírmondó 318) adatot.

5. A *nemzeti* mn. jelentkezésének kezdeti szakaszában, a XVIII. sz. utolsó harmadában a *nemzeti iskola* jelzős szerkezet mellett a *nemzeti nyelv*, a *nemzeti litteratura* és a *nemzeti theatrom* kifejezésekről kell másodsorban megemlékeznünk. Keletkezésük gondolati alapját elsősorban az osztrák gazdasági és szellemi elnyomás elleni harc, a felvilágosodás és a francia forradalom adja, de belejátszik ebbe az A. L. Schlözer—Herder-féle jóslat is (e jóslat lényegét I. PUKÁNSZKY BÉLA: *Egyet. Phil.*

Közl. 45:35—36; SZEKFŰ: i. m. 20—21) a magyar nép és nyelv közeli eltűnéséről. Főképpen Mária Terézia és II. József németesítő törekvései és a Schlözer—Herder-féle jóslat voltak a legerősebb ösztönzői az írók által sürgetett nyelvművelésnek és a magyar nyelv jogai kivívásáért folytatott harcnak, mely 1790-ben, II. József rendeletei visszavonása után még erősödött.

1790-ben jelent meg Decsy Sámuel „Pannóniai Fénix” c. munkája, melyet SZEKFŰ „magyar nyelvprogram”-nak nevez (i. m. 27). Ebben a munkában, mely irányt szabott a XVIII. sz. végi magyar nyelvi mozgalomnak (SZEKFŰ: i. h.), szinte minden lapon előfordul a *nemzeti nyelv* kifejezés, mely kétségtelenül az 1770-es évek végén keletkezett *nemzeti iskola* v. *oskola* analógiájára keletkezett, továbbá a francia forradalommal kapcsolatos olyan francia kifejezések analógiájára, mint például fr. *Assemblée nationale* > m. *nemzeti gyűlekezet*, fr. *garde national* > m. *nemzeti őrőrsz* (l. alább) stb. — Decsy programja: „halálos nyavalyájában sokáig fetrengett és tfaknem firjának széléhez jutott Magyar Nyelvünknek meg-elevenítettéfe: illendőnek lenni itiltem az egész nemzetet annak további életben való fel-tartására 's tökéletesebbé emlékeztetni” (i. m. 3—4), s miközben a magyar nyelv kiművelésének megadja programját, melyben jelentős szerepe van az irodalomnak, az iskolának és a színjátszásnak, a főnemesekről a következőt mondja: „*Nemzeti nyelveket*- is (értsd: nyelveket) anynyira meg-vetették, hogy immár szégyenlették magokat Magyaroknak is nevezni, de bezzeg nem szégyenlettek magyar kenyérral és borral élni” (i. m. 69). — Földi János ugyanezen évben írja meg „Magyar nyelvkönyv”-ét: „Dit'ő Magyar Nemzetem! Eggy Magyar Nyelvkönyv jelenik meg előtted, önnön *Nemzeti Magyar öltözetében*... Tudniillik e' Nyelvkönyvet Magyarul írtam...” (RMK. 28:9); „... örvendezvén azon, ha *Nemzeti Nyelven* ditsőfége előmozdításának ... legki'febbben is e'fz'köze lehetek” (i. m. 16). Különben a *nemzeti nyelv*-re első adatom szintén Földitől való 1789-ből: „... a' *Nemzeti Nyelv* ügye ...” (Kaz. Lev. I, 503, NSz.). Ugyancsak 1790-ben Kármán József is a következőket mondja az Urániában: „... *nemzeti nyelvünk* virágzása. Ez az a palladium, mely fenntartja alkotványunkat...” (ABAFI: Kármán József művei I, 80). „A nemzet csinosodása”-ban már „... az *édes anyai, hazai, nemzeti nyelv, litteratura s tudományok* szerencsés meg-érkezésérül” olvasunk. Aranka György 1791: „Nem lehet egy nemzetnek világosodásra jutni semmiképpen, hanem csak a *nemzeti nyelv* útján” (az idézet helyét lásd fentebb).

Anélkül, hogy a *nemzeti nyelv, litteratura, theatrom*, stb. kifejezésekkel kapcsolatban további elemzésekbe bocsátkoznám, röviden még a következő beszédes adatokat közlöm: 1790: „Hogy a' *Nemzeti Litteratura* a' két Magyar Hazában naponként mind inkább virágzani, Hazai nyelvünk mivelődni, 's annak természeti *szépsege* nap-fényre hozatódni kezdett, fő-képpen azon Gyűjteményeknek köszönhetjük, melyeket némelly bölts, és Magyar Nemzetek' 's Nyelvek hafznán fáradhatatlanul *szorgalmatoskodó* Férjfiak tíz esztendőnek el-folyáfa alatt közre-botsáttottak. A Magyar Könyv-Ház, a' Muzeum, az Orpheus, a' költeményes, és a' Komáromi mindenes Gyűjteménynek írói, (hogy többeket ne említsek)...” (Nagy-Aytai Cserei József: A' folyó és versbéli Magyar Beszédnek válogatott példája... Szeben, 1790. Elő-Beszéd). 1792: „... Reménységünk vagyon, hogy ezen Theátromból akkor fog *Nemzeti Teátrum* válni, midőn ennek ügyét az egész Magyar Nemzet, és ennek nagy szívű képviselői magok kívánják elő segilleni” (Magyar Kurir 1792., 1513; kiemelés tőlem: Ny. A.). — Íme a Magyar Kurir a leendő *Nemzeti Teátrum* egész magyar nemzethez tartozásának szükségességét hangsúlyozza.

SzD². 1792: „*Nemzeti béllýeg, nationalis character, Nemzeti erkölts, ruha, szokás, nyelv, törvény*” (157) stb., stb.

A korabeli hírlapok és írók által a magyar nyelv érdekében indított mozgalom tovább terjedt a politikai életben is (SZEKFÜ: i. m. 33). Az 1790/91-i országgyűlés kimondta, „hogy az országgyűlés jegyzőkönyveit magyarul ki fogják nyomatni, ez lesz eredeti, de vele együtt a magyarul nemtudó felvidéki és horvát követek használatára latin kiadást is készíttetnek; az országgyűlés tárgyalásainak nyelve magyar, de aki akar, latinul is szabadon beszélhet; mindez persze csak az alsó táblára vonatkozott...” (SZEKFÜ: i. m. 54). Kimondották, hogy a felső és középfokú iskolában a magyar nyelv tanszéket kap (i. m. 55.). Az 1790. évben a magyar nyelv ügyével kapcsolatos hangulatot Csokonai következő szavai mindennél ékeesebben érzékelítik: „Nem azon örülök én, hogy a deák nyelv az az uralkodó idegen, megfosztódott az ő bitang jussától... Nemesebb öröm ébreszti az én lelkemet. Az anyai édes nyelv szerzi vissza igazságos jussait.” (A magyar nyelv feléledése. HARSÁNYI—GULYÁS: Csokonai Vitéz Mihály Összes Művei II, 2:577—78; ez a kiadás nem szól Csokonai ezen írása keletkezésének idejéről, de az csak 1790 lehet).

6. Abban az időben, mikor a *nemzeti iskola* vagy *oskola* mellett a *nemzeti nyelv, litteratura, teátrum* stb. megjelenik, 1790 táján, egészen pontosan a francia forradalomról szóló tudósításokban lépten-nyomon találkozunk ilyen kifejezésekkel: 1789: „... a' *Nemzeti zenében* (= a francia forradalomban) vesztenek vala el Párisban...” (Magyar Kurir 874); „A' *Nemzeti Gyülekezet* ma reggel magában meghatározta, hogy a' Királyt arra kérje...” (931; háromszor is ezen a lapon); „... a' Királynak egy *Nemzeti Nevezetet* adjanak... A' Király Restaurateur de la liberté: az az a' Szabadság helyre állítójának nevezetik” (953—54) stb. — 1792-ből (ugyancsak a Magyar Kurir: 1056. és 1527. l.): „Páris. — *Nemzeti Convent*-béli dolgok” a címe annak az állandó rovatnak, mely a franciaországi eseményekről tudósít. — A *nemzeti* melléknévnek francia forradalom korabeli francia nyelvi forrásaihoz csatlakoznak a francia forradalommal foglalkozó fordításoknak és eredeti munkáknak a *nemzeti* melléknevei. Így például Joseph Öhler németül megírt munkája Berta György által készített fordításának (XVI. Lajos... életének leírása. Béts, 1794) ilyen kifejezései: „... *Nemzeti Testőrzőknek* óltalma alatt...” (303); „A' *Nemzeti kokárda*, Felségednek jelenléttében, a' Testőrző katonák' vendégségének alkalmatosságával megtapostatt, és fejér kokárda tétetett fel?” (330; NSz. is); „Karátson Havának 26dikán a' *Nemzeti Konvent* rostélya élebbe olly módon vitetett XVI. Lajos, mint midőn vádoltatt” (343) stb. — A *nemzeti* melléknév szerkezeteinek történetileg is ebbe a stílusrétegébe tartoznak bele a magyar jakobinusok következő kifejezései. 1794: „... A' nép válasszon azonnal küldötteket a' *nemzeti alkotó gyűlésre*...” (BENDA: A magyar jakobinusok iratai. I, 1027); „Elégséges-e a *nemzeti erő* a' felzendülésnek fenntartására és a' szabadságnak vissza nyérésére? Felelet: Igen-is,” (i. m. 1027); „Mi módon kelleik a' társaságnak külföldre hatalmának lenni? Felelet: A constitutio el-készíttetik, vagy maga a' nép vagy az ő a' *nemzeti öszve gyűlésben* küldött képviselői által...” (i. m. 1023); „... Az ollyan tiránnus, kit egy nemzet el hagy, semmiségbe vissza dűl, és a' *nemzeti test* őtet könnyen eltiporja” (i. m. 1027); a szabadság elérése céljából szükséges a többi között „A' *nemzeti nevelésnek* meg-jobbítása” (1794: „Az újításokból származó hasznok” c. iratból, i. m. 1038). Ezek az idézetek Martinovics Ignác forradalmi katejából valók, a kátét — mint tudjuk — franciából Szentmarjay Ferenc fordította magyarra. Kétségtelen, hogy a francia forradalomról szóló M. Kurirbeli tudósítások *nemzetivel*

alkotott több jelzős kifejezésének a franciában van meg az eredetije, tehát a *nemzeti* mn. több jelzős szerkezete francia eredetű tükörkifejezés lesz, de úgy, hogy hathatott ezek keletkezésére a már meglevő és közismert *nemzeti iskola*, *nemzeti ruha* is. Így például ilyennek látszik a *nemzeti gyülekezet*, *nemzeti össze gyűlés* < fr. *Assemblée nationale*: ez utóbbi keletkezésének ideje: LAROUSSE szerint: 1789 (Grand Dictionnaire, Paris, 1874. 11:855); *nemzeti testőrző* < fr. *garde national* (QUILLET, 1961; mindkét francia szótárra Madácsy László hívta fel figyelmemet, szívésségét köszönöm.); a *nemzeti kokárda* szintén a francia forradalom nyelvi alkotásának fordítása; jöhetett ez közvetlenül a franciából is, de német közvetítéssel is, és előmozdíthatta ezek kifejlődését a *nemzeti iskola* kifejezése is, de talán egyéb is (vö. 1786: „... *nemzeti Ruhájában* ...” (M. Hírmondó 318).

7. A *nemzeti iskola*; *nemzeti ruha*; *nemzeti nyelv*, *litteratúra*, *teátrum*; *nemzeti gyülekezet*, *nemzeti össze gyűlés*, *nemzeti kokárda* stb. jelzős szerkezetek mellett keletkezett a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején még több hasonló jelzős kifejezése is, de ezekkel már nem foglalkozom, bár igen tanulságos lenne. Az előadottakból nyilván kiviláglik, hogy *nemzeti* melléknevünk az 1770-es évek végén jelenik meg, és a *schola nationalis* meg a *National-Schule(n)* fordításaként RÉVAI MIKLÓS alkotása; a *nemzeti nyelv*, a *nemzeti litteratura*, a *nemzeti teátrum*, a *nemzeti ruha* stb. pedig a *nemzeti iskola* analógiájára keletkezett, de erősítették azokat a francia forradalommal kapcsolatban nyelvünkbe került, *nemzeti* melléknévvel alkotott francia tükörkifejezések is; ugyanis a *nemzeti gárda*, *nemzeti kokárda* stb. kifejezésekben a francia forradalom francia kifejezéseinek magyarra fordításával van dolgunk, s ezek egy része német közvetítéssel is kerülhetett nyelvünkbe.

Nem tudok több példát arra nyelvünkben, hogy ilyen, azonos szerkezetű kifejezések, mint *nemzeti iskola* < *National-Schule* ~ lat. *schola nationalis*; *nemzeti gyülekezet* < fr. *Assemblée nationale*; *nemzeti kokárda* < fr. *coarde nationale* két, sőt három nyelvből közel egy időben átvett tükörkifejezések lennének.

BENKŐ LORÁND kutatásainak eredményeire hivatkozva (A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában. Bp., 1960) azt mondhatjuk, hogy a felvilágosodás korában keletkezett *nemzeti* melléknév fenti jelzős szerkezetei, különösen a *nemzeti nyelv*, *nemzeti litteratura*, *nemzeti teátrum*, de az ugyanezen korban keletkezett *nyelvnevelés* ~ *nyelvművelés* is nyelvi lecsapódásai a társadalmi tudatban jelentkező nemzetté válás törekvésének, és a *nemzeti nyelv* kifejezés meg a *nyelvnevelés* ~ *nyelvművelés* ebben az időben — BENKŐ LORÁND megállapításait szükségképpen erre is alkalmazva — „irodalmi nyelvünk egységre hozásának, normalizálódásának egykori kívánalmá”-t (i. m. 252) jelentette.

DIE ENTSTEHUNG DES ADJEKTIVS *NEMZETI* 'NATIONAL'

VON ANTAL NYÍRI

Verfasser beweist auf Grund sprachlicher Tatsachen, dass das Adjektiv *nemzeti* 'nationalis' um 1770 in der ungarischen Sprache zum ersten Mal erschienen ist und zwar in dem Ausdruck *nemzeti iskola* 'Nationalschule' im Sinne von „staatlicher Volksschule in grösseren Städten“ — eine Wortbildung des bedeutenden Sprachwissenschaftlers Miklós Révai. Révai übersetzte damit 1777 oder 1778 die lateinische *schola nationalis* sowie die deutsche *National-Schule* Bezeichnung der durch die Ratio Educationis gegründeten Bildungsstätte. Auf der Analogie der Wendung *nemzeti iskola* sind um 1790 herum andere adjektivische Konstruktionen entstanden z. B. *nemzeti nyelv* 'Nationalsprache', *nemzeti literatura* 'Nationalliteratur', *nemzeti teátrum* 'Nationaltheater'. Daran knüpfen sich die Spiegelübersetzungen einiger französischer Ausdrücke, die mit der französischen Revolution zusammenhängen wie z. B. *nemzeti gyűlekezet* (<fr. Assemblée nationale), *nemzeti kokárda* (<fr. cocarde nationale) usw. Die Entstehung des Adjektivs *nemzeti* in der ungarischen Sprache ist von den Ideen der Aufklärung, von dem Kampf gegen äussere und innere Unterdrückung, von der Prophetie Schöllzers und Herders, das ungarische Volk und die ungarische Sprache würden bald verschwinden, sowie von der französischen Revolution nicht zu trennen; diese Wortbildung ist also ein wichtiges Ergebnis der ungarischen Spacherneuerung.